
Reflexen

A.J. Kunz

De rubriek *Reflexen* nodigt uit tot theologische reflectie op de actualiteit. Dat is een mooie kans, maar het is ook spannend. Want waar schrijf je over? Wat vind je belangrijk genoeg om aan de orde te stellen? En hoe reflecteer je op de actualiteit? Reflecteren is immers wat anders dan roepen in een echoput waarin alleen je eigen mening weerkaatst. Wie reflecteert, laat zich ook storen, zowel door de dingen die gebeuren als door de mening van anderen. Wie vanuit christelijk perspectief reflecteert, laat zich vooral storen door de stem van God. Hiermee wordt in *Reflexen* iets zichtbaar van de habitus van de schrijver zelf. Inmiddels ben ik meer dan vijfendertig jaar lezer van deze rubriek; vanaf deze keer mag ik er een actieve bijdrage aan leveren. Op hoop van zegen.

Als we verbinding zoeken met de actualiteit kunnen we niet om de coronacrisis heen; al is de vermoedheid ten aanzien van corona inmiddels zo groot dat de aankondiging van dit thema wellicht aanleiding is om niet verder te lezen. Verschillende redactieleden voor mij lieten in deze rubriek al hun theologische licht over de pandemie schijnen. Interessant is daarbij dat iedere bijdrage iets laat zien van de verschillende fasen van de coronacrisis. Dat geldt ook voor deze *Reflexen*. Terwijl ik dit schrijf, roept de samenleving om een hoopvol perspectief. De regering doet vooral aan crisismanagement; wat bij de bestrijding van een pandemie wat mij betreft geen diskwalificatie van handelen impliceert. Er is echter ook behoefte aan het wijzen van een weg: hoe komen we uit de crisis en hoe gaat het na de crisis verder? Vandaar deze bijdrage over hoop, met Emma Pleeging, Tomás Halík en Guido de Brès als tegenstemmen.

Bijbelse hoop

Allereerst echter dit: hoop is kenmerkend voor de bijbelse boodschap. Nieuwtestamenteel is hoop verbonden met kruis en opstanding van Christus. Toegepast op de gelovigen heeft hoop te maken met het oefenen van geduld, met volharding en vooral met gerichtheid op het heil van God dat de waan van de dag overstijgt. Volgens de Bijbel ontstaat hoop door het handelen van God, vooral door de opstanding van Christus (1 Petr. 1:3). Dit geeft een nieuw perspectief: zondaren komen in een verzoende relatie met God te staan. Voor Petrus is dit zo fundamenteel dat hij zijn lezers ertoe oproept om bereid te zijn om een hoopvol getuigenis te geven: Wees altijd bereid tot verantwoor-

ding aan ieder die u rekenschap vraagt van de hoop die in u is (1 Petr. 3:15). Dat is opmerkelijk, gezien de context van dreigende geloofsvervolging bij de eerste lezers van de brief. Blijkbaar is het getuigenis van de hoop cruciaal voor het christelijke leven.

Ook in de brieven van Paulus is hoop een belangrijk kernwoord. De zuchtende schepping hoopt op de bevrijding van de slavernij van het verderf, om te komen tot de vrijheid van de heerlijkheid van de kinderen van God (Rom. 8:19-22). En ook de gelovigen hopen nog op de verlossing. Ze zijn zalig geworden in de hoop op de volkomen verlossing, ook al is die nog niet zichtbaar. Hoop die gezien wordt, is volgens Paulus geen hoop. Immers, als iemand het verlangde al ziet, waarom zou hij dan nog hopen? Als we echter hopen wat we niet zien, dan verwachten wij het met volharding (Rom. 8:23-25). Hoop heeft ook bij Paulus te maken met zekerheid; tegelijk betekent hopen niet dat je over het verlangde kunt beschikken. Vanuit Gods beloften is het zeker, ook als het verlangde naar menselijke berekening onzeker is. Zoals Abraham geloofde 'tegen alles in', of in de woorden van de Statenvertaling: 'op hoop tegen hoop' (Rom. 4:18).

Pleeging

Vanuit dit christelijke perspectief is er alle reden om het in deze coronacrisis over hoop te hebben. De directe aanleiding voor deze bijdrage kwam voor mij echter niet vanuit de theologie. Tijdens een autorit hoorde ik via de radio een interview met dr. Emma Pleeging, als docent verbonden aan de Erasmus School of Economics in Rotterdam. Op 30 september 2021 promoveerde ze aan de Erasmus Universiteit op *Understanding Hope. Insights into the definition, relevance and measurement of hope from an interdisciplinary perspective*. Aanvankelijk luisterde ik met gezonde scepsis: hoe zou je bijvoorbeeld kunnen meten in hoeverre mensen hoop koesteren? Niettemin vond ik haar betoog fascinerend. Zonder te ontkennen dat hoop in bijbels-theologisch opzicht een kernthema is, legt het iets universeel-menselijks bloot. Hoop geeft mensen moed om door te gaan. Gelet op de malaise in onze samenleving is die broodnodig.

Pleeging maakt in haar proefschrift onderscheid tussen hoop en optimisme. Hoop is verlangen naar een onzekere gebeurtenis. Dit kan tegenwicht bieden aan zorg of pessimisme. In tegenstelling tot optimisme, dat verwijst naar een neiging om positieve dingen te verwachten ongeacht ons handelen, is hoop gebaseerd op de aanname dat de toekomst onzeker is. Daarmee is hoop realistischer dan optimisme. Niet alles komt immers vanzelf goed. Ons handelen is mogelijk én nodig om te bereiken wat we willen, zolang er hoop is. Hoop is de motor voor ons handelen, ook als de uitkomst onzeker is.

Hierbij kan wel de kanttekening worden gemaakt dat het onderscheid tussen hoop en optimisme soms diffuus is. Zo kan de manier waarop de overheid de coronacrisis bestrijdt worden geïnterpreteerd als handelen vanuit hoop. Corona verdwijnt niet vanzelf; dat vraagt om handelen. Achter het handelen zit het verlangen naar een wereld zonder corona, maar wanneer die er zal zijn, is onzeker. Wie zal zeggen wanneer COVID-19 onschadelijk is gemaakt? Tegelijk zit er in het overheidshandelen nogal wat optimisme. *Alleen samen krijgen we corona onder controle*. En vooral: *We vaccineren ons de crisis uit*. Verlangen naar een onzekere gebeurtenis sluit maakbaarheid blijkbaar niet zomaar uit; daarmee zitten we weer dicht bij optimisme.

Dat het onderzoek van Pleeging maatschappelijk relevant is, mag alleen al blijken uit de actuele situatie van onze samenleving. Dit geldt te meer als we bedenken dat de coronacrisis andere crises gedeeltelijk wegdrukt: de klimaatcrisis, de energiecrisis en verschillende geopolitieke crises (met Rusland en China als wisselende hoofdrolspelers). In de Nederlandse context kunnen we ook denken aan gehavend vertrouwen in de instituties van de rechtsstaat, zowel door de toeslagenaffaire als door veel politiek geharrewar. De actualiteit geeft veel reden tot pessimisme, of zelfs tot cynisme. Daarmee is de vraag urgent waar we onze hoop vandaan halen. Wat geeft ons reden om te verlangen naar iets waarvan de uitkomst onzeker is? Pleeging geeft op deze vraag geen eenduidig antwoord; wat begrijpelijk is, gezien het interdisciplinaire karakter van haar onderzoek.

Er schuurt overigens wel iets als we Pleegings definitie van hoop naast het bijbelse begrip hoop leggen. Wie verlangt naar de vervulling van Gods beloften, behoeft immers niet onzeker te zijn of je op God kunt hopen. Toch kunnen we ons niet zomaar afmaken van de definitie van Pleeging. Wie hoopt, verwacht immers dingen die nog niet te zien zijn. Om de woorden van Romeinen 8 nog een keer aan te halen: de hoop die gezien wordt, is geen hoop. We verwachten de vervulling ervan met geduld. Dit stelt voor de vraag hoe wij omgaan met onzekerheden. De coronacrisis is behalve een gezondheidscrisis ook een crisis van zekerheden. Vandaar de vraag wat ons reden geeft om te hopen te midden van onzekerheden. Biedt de coronacrisis een kans om opnieuw het eigene van de christelijke hoop op het spoor te komen, en vooral: om die hoop te praktiseren?

Halík

Op dit punt gekomen, is het nuttig om onze gedachten over christelijke hoop verder te exploreren met hulp van de Tsjechische priester en filosoof Tomás Halík. Vlak voor de coronapandemie losbarstte, verscheen de Nederlandse vertaling van zijn boek *Nicht ohne Hoffnung. Glaube im postop-*

timistischen Zeitalter onder de titel: *Niet zonder hoop. Religieuze crisis als kans* (KokBoekencentrum, 2019). Halík schrijft zijn essay over hoop tegen de achtergrond van de economische crisis van het eerste decennium van de 21ste eeuw. Vanuit het huidige perspectief is het echter een relevante vraag wat we van Halík kunnen leren ten aanzien van hoop als we dit boek na twee jaar coronacrisis herlezen.

In het begin van zijn betoog vraagt Halík of het nog mogelijk is om duidelijk te maken wat de christelijke hoop inhoudt. De grote geheimenissen uit de schatkist van het bijbelse geloof blijven volgens hem voor velen ontoegankelijk, omdat die alleen met de sleutel van de hoop geopend kunnen worden. De secularisatie heeft de christelijke hoop veranderd in optimisme en vooruitgangsgeloof, maar dit zijn volgens Halík roestige sleutels. Opvallend is dat hij daarmee niet bedoelt te zeggen dat hoop slechts exclusief-christelijk is. Het verlangen blijft immers, ook als de sleutel zoek is. Die roestige sleutels kunnen ons in crisissituaties echter niet helpen. Optimisme is de gewaagde vooronderstelling dat alles op de een of andere manier wel weer ten goede zal keren. De wereld wordt beleefd als een lege, gesloten ruimte waarin de mens aan zichzelf is overgelaten en denkt dat hij alles zelf moet regelen, vervaardigen en beheersen. Maar als de mens al zijn hoop op eigen activiteiten vestigt, op techniek en wetenschap, dan wordt de situatie juist hopeloos.

Hoop daarentegen is een kracht die zelfs een situatie kan doorstaan waarin deze aanname een illusie is gebleken. Zij geeft kracht om de last te dragen van situaties die mijlenver verwijderd zijn van de belofte van een happy end. Hoop veronderstelt de openheid van het bestaan, de gerichtheid op de toekomst, in de verbinding van hoop met geloof. In de huidige westerse cultuur is er volgens Halík echter sprake van een verlies aan hoop en vertrouwen. Onder de economische crisis van het eerste decennium van de 21ste eeuw - en onder de vernietiging van de natuurlijke en sociale biosfeer - ligt een vertrouwenscrisis. En dat is uiteindelijk een religieuze crisis. Om die crisis te boven te komen, moeten we op zoek naar bronnen van hoop. Halík zegt er waarschuwend bij: 'Als de mens (of de maatschappij) niet genoeg vertrouwen en hoop heeft of als illusies de plaats van zijn hoop innemen, zal hij niet de kracht hebben om de "technische maatregelen" te nemen die nodig zijn om crises te overwinnen' (*Niet zonder hoop*, 38). In het licht van de huidige pandemie - en de onderliggende vertrouwenscrisis in de samenleving - zijn die woorden nog steeds actueel. Heeft onze samenleving soms gebrek aan hoop?

Hoop veronderstelt dat mensen de wereld niet proberen te beheersen; dat leidt uiteindelijk slechts tot een zelfgenoegzame monoloog van menselijke macht. In plaats daarvan moet er een dialogische relatie tussen mens en wereld zijn. Of er sprake is van gegronde hoop, hangt volgens Halík af van de

kwaliteit van het ‘ecosysteem’: als de boodschap van hoop in ondiep water valt, kan een plant van oppervlakkig enthousiasme of optimisme tevoorschijn komen die vroeg of laat door de zon zal verbranden, omdat ze geen wortel schiet. Als ze terecht komt in het struikgewas van bittere oerervaringen, levert dit geen vrucht op. Valt ze echter in goede aarde, dan kan ze vrucht dragen en opbloeien. Halík maakt hierbij een belangrijke opmerking: ‘Bij het nadenken over de gelijkenis van Jezus over de graankorrel kan er nog iets anders van belang zijn. Over de graankorrel zegt Jezus dat hij als hij ‘niet in de akkergrond sterft’ (Joh. 12:24), onvruchtbaar blijft; pas wanneer hij sterft kan er een aar uit groeien. Jezus spreekt hier over Zichzelf, over de betekenis van Zijn offer. Is diezelfde wet ook niet van toepassing op het menselijke geloof, de liefde en de hoop? Zijn deze ‘deugden’ de mens in eerste instantie niet slechts in hun embryonale vorm gegeven en kunnen ze pas als ze een crisis doormaken, als ze in hun oorspronkelijke vorm sterven, tot de drie theologische (of goddelijke) deugden worden, zoals de theologie ze noemt? (*Niet zonder hoop*, 64). We raken hier aan een belangrijke notie: een crisis is niet alleen een bedreiging, maar ook een kans, een visitatie. Hoop wordt geboren uit een crisis, als deze wereld opengebrouwen wordt tot op God. Een religieuze crisis kan daarom in het leven van een individu of van een hele cultuur de wieg van de hoop vormen, een geopende deur voor de God van de hoop.

Halík houdt een belangrijke spiegel voor. Elke crisis is ook een geestelijke kwestie. Het is niet aan ons om te beoordelen in hoeverre de samenleving de coronacrisis als een kans beschouwt om de vraag te beantwoorden waar wij onze hoop op vestigen. De tekenen zijn echter niet hoopgevend; de crisis lijkt vooral bezworen te worden met optimisme en vooruitgangsgeloof. Dat zijn echter roestige sleutels. Daarmee is overigens niet gezegd dat mensen hun verantwoordelijkheid niet moeten nemen. Verantwoordelijkheid is voor Halík juist een belangrijk begrip; wél is het de vraag of we uit onze beheersingsmodus komen.

Het zou echter te gemakkelijk zijn om in een wij-zijschema te blijven steken. Want zijn christenen wel mensen van hoop? In hoeverre peilen wij de coronacrisis als een geestelijke crisis, of houden we ons ook op de been met optimisme en vooruitgangsgeloof? Er is, na twee jaar corona, alle reden om opnieuw op zoek te gaan naar onze bronnen van hoop, om christelijk gesproken niet in een onvruchtbaar dualisme te blijven steken, maar om onze hoop op God te stellen; voor dit leven en voor het toekomstige. Als we het met optimisme niet blijken te redden, hoeven we christelijk gesproken niet in pessimisme te eindigen. We mogen op zoek gaan naar de verloren sleutel van de hoop. Maar, zo horen we Halík zeggen, dat betekent wel dat we moeten sterven aan onze eigen zekerheden; zelfs aan onze mooie woorden en goede theo-

logie over hoop. Christelijke hoop wordt geboren door de crisis heen. Zolang we echter ook als christenen vooral bezig zijn met óverleven, komen we aan de echte hoop niet toe. Maar zou sterven aan eigen zekerheden ons als kerk niet juist een nieuw perspectief kunnen geven op Christus, onze enige Hoop?

Hiermee geven we echter wel een protestantse draai aan het betoog van de rooms-katholieke mysticus die Halík is. Hij geeft een scherpe analyse van de tijd; daarmee houdt hij zowel christenen als hun seculiere tijdgenoten de spiegel voor: waar haal je je hoop vandaan? Bij het antwoord stelt Halík echter teleur. Ik heb me afgevraagd waarom ik uiteindelijk toch afhaak, ook al raakt zijn betoog me diep. Het heeft te maken met de afwezigheid van het verzoenend offer van Christus en van de geloofsrelatie met Christus. Daarom zetten we onze zoektocht naar onze bronnen van hoop nog even voort.

Guido de Brès

Van Pleeging en Halík lijkt het een nogal grote stap naar Guido de Brès (1522-1567). In elk geval gaan we hiermee vijfhonderd jaar terug in de tijd. De reden dat we zijn naam in deze *Reflexen* noemen, is het feit dat het dit jaar vijfhonderd jaar geleden is dat Guido de Brès is geboren. We zullen zo dadelijk echter zien dat behalve dit historische argument er een inhoudelijke reden is om hem hier te noemen. Als er iemand wist wat het betekent om hoopvol te leven te midden van onzekerheid, dan hij wel.

In de voorbije jaren heeft de stichting *Refo500* allerlei pogingen gedaan om de interesse voor de protestantse geschiedenis te revitaliseren. Dat is waardevol, aangezien veel 21ste-eeuwse christenen nauwelijks besef hebben van de rijke traditie waartoe ze behoren. Een heiligenkalender is zo gek nog niet, al zou de oerreformatorische De Brès er waarschijnlijk vreemd van op hebben gekeken; zeker als zijn naam op zo'n kalender zou voorkomen. Maar door een kalender zou in elk geval de gedachtenis van hen die ons zijn voorgedaan levend blijven. We zijn immers geroepen om onze voorgangers te gedenken die het Woord van God tot ons gesproken hebben: let op de uitkomst van hun levenswandel en volg hun geloof na (Hebr. 13:7).

Guido de Brès is voor de kerk van de Reformatie in de Nederlanden van grote betekenis geweest. Zijn geboortedatum is onbekend, maar historisch gezien is het aannemelijk dat hij ergens in het jaar 1522 is geboren. Volgens Jean Crespin, de auteur van het *Livre de Martyrs (Boek der Martelaren)*, is hij afkomstig uit Bergen in Henegouwen, een stad in de Zuidelijke Nederlanden. Gedurende het midden van de zestiende eeuw bloeide het protestantisme in die streek; door felle vervolgingen is het grotendeels verdwenen. Voor Nederlandse christenen is het echter goed om te bedenken dat het zwaartepunt van de Reformatie aanvankelijk lag in wat nu West-Vlaanderen en Noordwest-

Frankrijk is. Plaatsen als Bergen, Doornik, Valenciennes, Armentières, Hondschote, Steenvoorde, Antwerpen en Gent zijn vanuit het oogpunt van de Reformatie aanvankelijk belangrijker dan Dordrecht, Delft, Leiden en Amsterdam. In de apologie, gericht aan koning Filips II van Spanje als Heer der Nederlanden, die aan de *Nederlandse Geloofsbelijdenis* voorafgaat, spreekt De Brès over meer dan honderduizend mensen die met zijn belijdenis instemmen. En dat was geen grootspraak.

Rond het jaar 1547 is De Brès overgegaan tot de Reformatie. Hij wordt predikant, onder andere in Doornik, Antwerpen en Valenciennes. Hij trouwt met Catherine Ramon; samen krijgen ze vijf kinderen. Zoals gezegd krijgen de gereformeerde christenen in West-Vlaanderen te maken met de repressie van Filips II; voor De Brès betekent dit een vluchtend bestaan. Desondanks is hij niet somber. Zijn geloofsbelijdenis die in 1561 in het Frans verschijnt als *Confession de foy*, ademt geloof, liefde én hoop. Daarmee zijn we terug bij het thema van deze Reflexen. Op het titelblad van zijn *Confession de foy* gebruikt De Brès het woord hoop, door de verwijzing naar de hierboven aangehaalde tekst uit 1 Petrus 3: 'Soyez tousiours appareillez à respondre à chacun qui vous demande raison de l'esperance qui est en vous.' Daarbij bevinden de christenen van de *Confession de foy* zich op dat moment in een vergelijkbare dreigende situatie als de eerste lezers van de Petrusbrief.

Aan het slot van zijn belijdenis geeft De Brès taal aan de christelijke hoop, als hij spreekt over de wederkomst van Jezus: 'Daarom verwachten wij die dag met een groot verlangen, om ten volle te genieten de beloften van God, in Christus Jezus, onze Heere' (artikel 37). Dat schrijft hij, nadat hij eerst de crisis van zijn tijd onder woorden heeft gebracht: een wereld waarin onschuldig bloed vloeit en waarin volgelingen van Jezus hun leven niet zeker zijn. Christelijke hoop wordt volgens De Brès gewekt door de beloften van God. De verwijzing naar Christus laat zien dat de hoop opbloeit uit zijn kruisoffer en opstanding. De Brès put er moed uit, terwijl zijn leven - en dat van talloze anderen - door de crisis heengaat. De toekomst is niet onzeker, want Jezus komt.

Nog even terug naar de apologie bij zijn belijdenis. De Brès schrijft over zijn belijdenis dat hij is 'prests et appareillez de la signer de nostre propre sang s'il en est de besoin'; hij is ertoe bereid om die met zijn eigen bloed te bezegelen. De Brès schrijft dit in het jaar 1560/1561. Slechts enkele jaren later brengt hij die woorden in de praktijk, als hij op 31 mei 1567 in Valenciennes de marteldood sterft. Hij is dan slechts vijfenveertig jaar oud en laat een vrouw en vijf kinderen achter. De afscheidsbrief aan zijn vrouw is echter een getuigenis van de christelijke hoop. 'Ik ga u voor: en wanneer het de Heere behaagt, zult u mij volgen. De scheiding zal niet altijd duren. De Heere zal

ook u opnemen om ons samen te verenigen met ons Hoofd Jezus Christus. Hier hebben wij niet de plaats van onze woning, deze is in de hemel: hier is de plaats van ons vreemdelingschap. Laat ons daarom verlangen naar ons ware vaderland, dat de hemel is, en boven alles verlangen om ontvangen te worden in het huis van onze hemelse Vader, om te zien onze Broeder, ons Hoofd en onze Zaligmaker Jezus Christus, om te zien het hoogwaardig gezelschap van patriarchen, profeten, apostelen en zoveel duizenden martelaren, tot welk gezelschap ik hoop opgenomen te worden, wanneer ik de loop van de bediening die ik heb ontvangen van mijn Heere Jezus zal hebben beëindigd.’ Over hoop gesproken; hoewel onze situatie niet te vergelijken is met die van De Brès kunnen we ervan leren dat een crisis de hoop kan versterken. Vooral is zijn leven een voorbeeld van hoop, omdat Christus zijn Heiland was. Uit die hoop leefde hij, in die hoop stierf hij. Daarin is hij voor de Nederlandse christenheid in de huidige crisistijd een voorbeeld.

Personalia

In het najaar van 2021 zijn vele promotietrajecten afgerond. Het is een indrukwekkende lijst, zeker als we bedenken hoeveel uren studietijd en begeleiding hierachter schuilgaan. We noemen hier de namen van de promovendi met de titel van hun proefschrift. Vanaf deze plaats een hartelijke felicitatie aan alle promovendi en hun promotores.

Op 21 september 2021 promoveerde Alfred Bronswijk aan de Radboud Universiteit op *God en zijn beelden. Protestantse theologie & visuele zingeving. Een oriëntatie* (promotor: prof.dr. P.J.A. Nissen).

Jacolien Wubs verdedigde op 14 oktober 2021 aan de RUG haar dissertatie *To proclaim, to instruct and to discipline: The visibility of texts in calvinist churches in the Dutch Republic* (promotores: prof.dr. R.M. Esser, prof.dr. J.E.A. Kroesen)

Op 18 oktober 2021 promoveerde Simon Polinder aan de VU. De titel van zijn proefschrift luidt: *Towards a New Christian Political Realism?* (promotores: prof.dr. G.J. Buijs, dr. S.M. Thomas; copromotor: dr.ir. M.R. Kamminga).

Op 20 oktober 2021 verdedigde Bertrand Rickenbacher aan de VU zijn proefschrift *Towards a Realist Conception of Theology* (promotor: prof.dr. G. van den Brink; copromotor: prof.dr. R. Pouivet).

Eveneens aan de VU promoveerde op 4 november 2021 Klaas Waterlander. De titel van zijn dissertatie luidt *Vrijheidsbegrippen in de leer van Anselmus van Canterbury (1033-1109)* (promotores: prof.dr. C. van der Kooi en prof.dr. P.M. Wisse; copromotor: prof.dr. E.A. de Boer).

Martine C.L. Oldhoff promoveerde op 9 november 2021 aan de PThU

(vestiging Amsterdam): *Zoeken naar de ziel met Paulus. Een theologisch onderzoek naar culturele, traditionele en filosofische begrippen van de ziel* (promotores: prof.dr. J. Muis en prof.dr. A.B. Merz).

Op 17 november 2021 promoveerde Piet Slootweg aan de VU op *‘Teeth and Talons Whetted for Slaughter’* (promotor: prof.dr. G. van den Brink; copromotoren: dr. B. Sollereeder en dr. A.C. Flipse).

Eveneens op 17 november 2021 promoveerde Gregory Soderberg (Verenigde Staten) aan de VU op een onderzoek naar avondmaalsfrequentie in de gereformeerde traditie: *“As Often As You Eat This Bread”: Communion Frequency Polemics and Practices in English, Scottish, and Early American Reformed Churches* (promotores: prof.dr. W. Janse en prof.dr. G. van den Brink).

Hans de Waal promoveerde op 1 december 2021 aan de PThU (vestiging Groningen) op het proefschrift *Diaconaat en ouderen. Over de diaconale roeping van de kerk in de context van vergrijzing* (promotores: prof.dr. H. Noordegraaf en prof.dr. F. de Lange).

De Duitse predikant Michael Gerhardt promoveerde op 1 december 2021 aan de VU op een proefschrift getiteld *Firmament und Kosmos Das Verhältnis des Propriums alttestamentlicher Schöpfungstheologie und der altorientalischen “Cognitive Environment” als Prototyp eines Kommunikationsmodells zwischen Theologie und moderner Naturwissenschaft* (promotores: prof.dr. G. van den Brink en dr. M.C.A. Korpel). Zijn proefschrift werd met een cum laude bekroond!

Anne-Marije de Bruin-Wassinkmaat promoveerde op 3 december 2021 aan de PThU (vestiging Amsterdam) op een proefschrift over *Religieuze identiteitsontwikkeling van reformatorisch opgevoede jongvolwassenen* (promotores: prof.dr. M. Barnard, prof.dr. J. de Kock en prof.dr. C. Bakker; copromotor: dr. E. Vogel).

Op 9 december 2021 verdedigde Lydia van Leersum-Bekebrede aan de PThU (vestiging Amsterdam) haar proefschrift, getiteld: *Vieringen met Kinderen: Agentieve Participatie in Protestantse Contexten in Nederland* (promotores: prof.dr. M. Barnard, prof.dr. J. de Kock en dr. R. Sonnenberg).

Matthias Mangold promoveerde op 10 december 2021 aan de ETF Leuven op een proefschrift, getiteld *Towards a Reformed Enlightenment. The Cartesio-Cocceian Synthesis in the Theology of Salomon van Til (1643–1713)* (promotores: prof.dr. A.J. Beck en prof.dr. A. Goudriaan).

Behalve deze promoties noemen we de benoeming van dr. Pieter Veerman (hervormd predikant te Katwijk aan Zee) tot docent aan de Vrije Universiteit (afdeling *Beliefs and Practices*). Het betreft een parttimebenoeming die gro-

tendeels wordt gesponsord door de Gereformeerde Bond. Naast het begeleiden van studenten zal Pieter zich vooral bezighouden met de uitbouw van het Cornelis Graafland Centrum. We feliciteren hem van harte met deze mooie benoeming en wensen hem wijsheid toe. Verder behoort de inauguratie van dr. Leon van den Broeke op 10 december 2021 als buitengewoon hoogleraar Rechtstheologie en Kerkrecht aan de Theologische Universiteit Kampen tot de memorabilia. Hij hield zijn inaugurele rede over: *Heb uw naaste niet lief als uzelf? De rol van naastenliefde in het recht, de rechtstheologie en het kerkrecht*. Ook aan zijn adres een hartelijke gelukwens.